

КАТЕГОРІЯ «ЛАНДШАФТ» У ЗЕМЕЛЬНОМУ ТА ЕКОЛОГІЧНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ

Єлькин С. В.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Сімферополь, Україна

В статті розглянуті питання становлення та визначення категорії «ландшафт» у земельному та екологічному законодавстві України та інших держав у контексті порівняльно-правового аналізу.

Ключові слова: земля, земельна ділянка, ландшафт.

Актуальність теми обумовлена тим, що належна правова регламентація використання та охорони земель в рамках ландшафтного підходу неможлива без попереднього теоретичного аналізу правовою наукою категорії ландшафт, з'ясування генезису правової природи, розкриття змісту поняття тощо.

Спроби з'ясувати значення ландшафту в системі правового регулювання земельних відносин, розкрити його правову природу мали місце, зокрема, у роботах Андрейцева В. І., Бриньке І. А., Єрмоленка В. М., Каракаша І. І., Кулиничка П. Ф., Мирошніченко А. М., Мунтяна В. Л., Носіка В. В., Ріпенко А. І., Шульги М. В. та деяких інших вчених.

Проте, сутність ландшафту як ключової категорії ландшафтного підходу до регулювання земельних відносин залишається досі недослідженою в юридичній літературі. Пояснюється це тим, що в Україні лише започатковується формування нової юридичної моделі регулювання земельних відносин з урахуванням сучасних тенденцій та перспектив правового регулювання відносин щодо використання та охорони земель, а саме: застосування комплексного підходу до вибору правових форм, норм, методів, принципів до регулювання земельних відносин з урахуванням сучасних процесів, адаптації земельного законодавства до правової системи Європейського Союзу щодо використання й охорони землі. У зв'язку з цим виникає потреба у з'ясуванні змісту поняття «ландшафт» як правової категорії, що і стало метою даної статті.

На межі сторіч ландшафт став терміном, який чути скрізь – природний, антропогенний, культурний, сільськогосподарський, агроландшафт, міський ландшафт, ландшафт поселень, політичний та дуже багато інших «ландшафтів». Концепція ландшафту апробується фахівцями порядку двох десятків різних галузей знань: право, містобудування, ландшафтознавство, ландшафтна екологія, геоекологія, енвайроментальна психологія, поведінкова географія, територіальне планування, ландшафтна архітектура, культурна географія, мистецтво, естетика та інші. Таке широке бачення поняття «ландшафту» і суті його пізнання приводить до «розмивання» цього поняття.

Що криється за цією експансією слова «ландшафт»? Може, те, що його стали вживати лише як метафору, як простий замітник слову «екосистема», яке вже набило оскомину фахівцям екологічного, земельного права? Насправді, за період з 1980 по 1998 рік видано 8126 наукових публікацій, у назвах яких вживається слово

«ландшафт», проти 3637 публікацій із словом «екосистема», тобто «ландшафт» використовується більш ніж удвічі частіше, ніж «екосистема» [1, с. 11-19].

Аналізу походження та еволюції значення слова «ландшафт» присвячено чимало спеціальних праць. Так, Шрайбер К.-Ф. вказує, що лише в німецькомовній літературі таких праць налічується до тисячі [2, с. 22].

Слово «ландшафт» – германського походження і має дві складові – land і schaft. Кожна з них має кілька значень. Якщо стисло, то в значення «land» в слов'янських мовах вкладаються значення чітко визначеної ділянки земної поверхні (земля, територія) [3, с. 66]. Суфікс «schaft» в сучасній німецькій мові має значення взаємозв'язку, взаємозалежності, поєднання [4, с. 308]. Тобто, впорядкування об'єкту як процес (природний і людський). Отже, сумація вихідних значень слів «land» і «schaft» могла б бути такою: ландшафт – чітко визначеної ділянки земної поверхні (територія) з упорядкованими на ній елементами. Впорядкування може мати як природний, так і антропогенний характер.

Власне, сам термін «ландшафт» має зовсім не юридичне походження. Він з'явився у Голландії наприкінці 16 – початку 17 сторіч, коли фламандські художники почали малювати не уявні біблійні пейзажі, як було до цього, а реальні – топографічно та колористично точні. Цей період збігся із становленням раціоналізму, що змінив романтизм з притаманним йому ідеалізованим сприйняттям ландшафту. «Landschap» (флам.) став розумітися пейзаж, зображення місцевості на картині, причому переважно не міського жанру, а «природного» чи сільського. У цьому значенні термін був імпортований до сусідніх країн – Англії, Франції та Німеччини. В Англії, наприклад, він практично одразу набув значення не картини як витвору мистецтва, а як частини території, що може бути охоплена поглядом з однієї точки (українське «красвид»), або ж як сукупності форм території взагалі [5, с. 13].

Близьких значень набув у Франції «le paysage». Так само, як і у випадку германського ландшафту, французьке слово «paysage» має дві складові «pays» – країна, місцевість та суфікс «age» – поєднання, дія, результат дії [6, с. 30]. Отже, «paysage» позначає певну місцевість, яка є результатом композиційного впорядкування. Дуже близьке за змістом і германське «Die Landschaft».

Так якщо в перших двох країнах термін «ландшафт» вживається переважно у сфері живопису, то саме на німецькій землі на початку 19 ст. він прикував увагу природознавців [7, с. 11].

Вважається, що своїм правовим оформленням термін «ландшафт» зобов'язаний Всеєвропейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, схваленої конференцією Міністрів охорони довкілля 55 країн Європи, що взяли участь у конференції (Софія, 23-25 жовтня 1995 р.). Відповідно до неї країни Європейського співтовариства узяли на себе зобов'язання після закінчення 20 років істотно зменшити загрозу біологічній і ландшафтній різноманітності в Європі, частиною якої є і Україна. Стратегія була запропонована в Маастрихтській декларації «Про збереження природної спадщини Європи» (1993 р.), і в її основу були покладені Бернська конвенція, Європейська стратегія охорони природи (1990 р.), підсумки Добржиської і Люцернської конференцій Міністрів охорони довкілля (1991 та

1993 рр.) та Конференції ООН з питань довкілля та розвитку (UNCED) (1992р.), а також інші існуючі ініціативи та програми.

Серед основних напрямків стратегічної діяльності загальноєвропейського зусилля в процесі здійснення даної Стратегії відокремлюють: формування Загальноєвропейської екологічної мережі, збереження ландшафтів.

Системний підхід до збереження біологічного й ландшафтного різноманіття містить принципово нову мету управління природними ресурсами – створення екологічної мережі. Мотивацією створення екомережі є перехід від окремих природоохоронних територій до системи – мережі. Ідея формування екологічної мережі є інтегральною у справі збереження та оптимізації ландшафтів.

Ряд положень цієї стратегії лягли в основу Концепції збереження біологічного різноманіття України [8], яка розроблена на виконання Конвенції ООН про біологічне різноманіття [9]. Зокрема, в частині збереження, покращання стану та відновлення природних і порушених екосистем, середовищ існування окремих видів та компонентів ландшафтів, сприяння переходу до збалансованого використання природних ресурсів; щодо збереження прибережно-морських та морських, річкових і заплавних, озерних та болотних, лучних і степових, лісових та гірських екосистем; оздоровлення агроландшафтів та інших територій інтенсивного ведення господарської діяльності; створення національної екологічної мережі; об'єднання ідеї формування національної екологічної мережі України та біологічного різноманіття [10].

Проте, проведені дослідження вказує на те, що регулювання відносин щодо збереження біорізноманіття на національному рівні значною мірою здійснюється опосередковано [11].

На основі цієї концепції відповідно до рекомендації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття [12] щодо питання формування Всеєвропейської мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту Верховною Радою України Законом від 21 вересня 2000 року затверджена «Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» [13], відповідно до якої 24 червня 2004 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про екологічну мережу України» [14].

Тенденція збереження ландшафтів на рівні міжнародного законодавства знайшла подальше відображення в Європейській ландшафтній конвенції, яка була прийнята 20 жовтня 2000 року у Флоренції в рамках кампанії Ради Європи «Європа – загальна спадщина» [15]. Її мета – захист, регулювання та планування європейського ландшафту (природних, сільських, міських і периферійних територій, звичайних, зруйнованих ландшафтів і тих, що знаходяться у хорошому стані), організація співпраці між європейськими країнами з питання ландшафту.

Станом на 22 липня 2010 року, 32 держави-члени Ради Європи ратифікували Конвенції: Вірменія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Фінляндія, Франція, Греція, Грузія, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Марино, Словацька Республіка, Словенія, Іспанія, «Колишня Югославська Республіка Македонія», Туреччина, Україна та Сполучене Королівство. Ще шість дер-

жав підписали його: Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Мальта, Сербія, Швеція і Швейцарія [16].

У 8 державах таких як Бельгія, Італія, Мальта, Португалія, Словацька Республіка, Швейцарія, Македонія ландшафт як об'єкт статей закріплений Конституцією; у 10 – Франції, Угорщині, Італії, Литві, Мальті, Сан-Марино, Словаччина, Швейцарії, Македонії, Туреччині ландшафт є об'єктом спеціального закону. У ряді держав ландшафт є об'єктом статей інших, більш загальних законів (Андорра, Вірменія, Кіпр, Данія, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, Італія, Латвія, Литва, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Сан-Марино, Швеція, Швейцарія, Македонія, Туреччина)

Необхідно окремо відзначити Італію, Швейцарію, Мальту, Словаччину, Македонію, де ландшафт закріплений і в Конституції, і в спеціальному законі, і як об'єкт статей ряду інших, більш загальних законів [17].

17 червня 2004 року в Страсбурзі Україна приєдналася до Європейської ландшафтної конвенції. 7 вересня 2005 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про ратифікацію Європейської ландшафтної конвенції» [18], відповідно до якого для України з 01.07.2006 року набрала чинності дія цієї конвенції.

Відповідно ст. 5 згаданого документа Україна зобов'язана:

а) визнавати ландшафти у законі як суттєвий компонент оточення людей, як вираження різноманітності їхньої спільної культурної та природної спадщини, та як основу їх ідентичності; б) встановлювати та впроваджувати ландшафтну політику, спрямовану на охорону, регулювання і планування ландшафту шляхом прийняття конкретних заходів, викладених у статті; с) встановлювати порядок участі широкого загалу, місцевих і регіональних органів влади та інших сторін, заінтересованих у визначенні та впровадженні ландшафтної політики, згаданої у пункті б вище; d) включати ландшафт до власної регіональної і міської планової політики та до її культурної, екологічної, сільськогосподарської, соціальної та економічної політики, а також до будь-якої іншої політики, що може безпосередньо або опосередковано впливати на ландшафт.

Під «ландшафтом» згідно з даною Конвенцією слід розуміти територію, як її сприймають люди, характер якої, є результатом дії та взаємодії природних та/або людських факторів, а під «охороною ландшафту» – діяльність щодо збереження та підтримання важливих або характерних рис ландшафту, яка виправдовується його спадковою цінністю, зумовленою його природною конфігурацією та/або діяльністю людей. Слід наголосити, що ця Конвенція застосовується щодо всієї території Сторін і охоплює природні, сільські, міські та приміські території, разом із землями, внутрішніми водами та морськими акваторіями. Це стосується ландшафтів, які можна вважати винятковими, а також звичайних або занедбаних ландшафтів.

Реалізація положень Європейської ландшафтної конвенції потребує врегулювання правових та організаційних засад охорони ландшафтів, визначення інструментів узгоджених дій у сфері ландшафтного планування, організації, регулювання, моніторингу, контролю та обліку стану ландшафтів на державному, регіональному, місцевому рівнях. При цьому мають бути враховані інтереси соціально-економічного розвитку з одночасною мінімізацією антропогенного навантаження на

ландшафти. Але на сьогодні данні положення в діючому земельному та екологічному законодавстві не враховано.

Чинне національне законодавство виділяє природний ландшафт як невід'ємну частину екологічної мережі України. В свою чергу в Законі України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» природний ландшафт визначено, як цілісний природно-територіальний комплекс з генетично однорідними, однотиповими природними умовами місцевостей, які сформувалися в результаті взаємодії компонентів геологічного середовища, рельєфу, гідрологічного режиму, ґрунтів і біоценозів.

В законодавстві України природним ландшафтам відводиться окреме місце в формуванні національної екологічної мережі, під час визначення природних регіонів, природних коридорів та буферних зон, які у своїй безперервній єдності утворюють екологічну мережу, яка об'єднує ділянки природних ландшафтів у територіально цілісну систему. У свою чергу природні регіони формуються на територіях, що мають у своєму складі об'єкти природно-заповідного фонду, природні коридори формуються ділянками природних ландшафтів витягнутої конфігурації, різної ширини, протяжності, форми і з'єднують між собою природні регіони, які мають забезпечувати відповідні умови збереження видів дикої фауни та флори.

Аналіз динаміки термінології, з'ясування загальних рис і відмінностей смислових функцій терміну «ландшафт», що використовується в законодавстві ЄС і терміну «природний ландшафт», який застосовується на законодавчому рівні України, дозволяє розрізнити природні і антропогенні ландшафти, які виступають об'єктами заходів щодо охорони навколишнього природного середовища.

Разом з тим труднощі, пов'язані з використанням чинного законодавства України до застосування ландшафтного підходу до регулювання земельних відносин, виникають з того часу, коли ми звертаємося до вибору його правової форми. Вказані законодавчі акти визначають правові форми застосування ландшафтного підходу до регулювання земельних відносин, вдаючись до формування екологічної мережі. Проте, враховуючи характер і мету формування екомережі, під охорону даної правової форми підпадає тільки природний ландшафт.

Аналіз нормативно-правових приписів Закону «Про екологічну мережу України» дає підстави для деяких узагальнень:

1) визначивши принципи, об'єкти, складові екомережі, особливості управління та регулювання у сфері формування, збереження та використання екомережі, деякі механізми забезпечення дотримання її правового режиму (права власності, користування, наукового та фінансового забезпечення, проектування, прогнозування, підготовки переліків територій та об'єктів екомережі, здійснення державного моніторингу, обліку, контролю тощо), зазначений Закон не деталізує власне особливостей конкретизації правового режиму територій та об'єктів, включених до екомережі, зберігаючи раніше визначений режим, а створює можливості його зміни відповідно до порядку її проектування;

2) нормативні приписи Закону очевидно спрямовані на регламентацію формування екомережі як системи ландшафтів — природно-заповідних, рекреаційних, оздоровчо-лікувальних, водоохоронних, лісоохоронних, землеохоронних, природно-

рослинних, занесених до Зеленої книги, природно-територіальних, поширення видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги, землеохоронних агроландшафтів екстенсивного використання, природних ландшафтів з об'єктами особливої природної цінності, правовий режим яких найбільш регламентований щодо об'єктів природно-заповідного фонду, меншою мірою стосовно інших різновидів природних та, особливо, антропогенних ландшафтів, природоохоронний режим яких має пріоритетне спрямування.

На нашу думку, значною мірою відображаючи бажання вийти за вузькі рамки ідеї формування екомережі та забезпечити застосування ландшафтного підходу до регулювання земельних відносин у більш широкому значенні ландшафту як елементу навколишнього середовища, що знаходиться в межах досяжності будь-якої людини, тобто, ландшафту, перетвореного і постійно перетворюваного господарською діяльністю людини, на усіх територіях та за умов будь-якої діяльності людини, треба вести мову про охорону будь-яких ландшафтів з метою збереження їх ресурсів і середовідтворюючих властивостей.

Звертає на себе увагу ще одна важлива обставина щодо організаційно-правового забезпечення ландшафтного підходу до регулювання земельних відносин. Так, вперше в Земельному кодексі України від 18 грудня 1990 року також і відповідно до редакції 1992 року – «сприяння поліпшенню природних ландшафтів» декларативно віднесено до відання сільських, селищних і міських районного підпорядкування Рад народних депутатів у галузі регулювання земельних відносин на їх території (п.8 ст.9), міських Рад народних депутатів у галузі регулювання земельних відносин на їх території (п. 7. ст 10), районних Рад народних депутатів у галузі регулювання земельних відносин на їх території (п. 6 ст. 11), обласних Рад народних депутатів у галузі регулювання земельних відносин на їх території (п. 5 ст. 12) [19]. Чинний Земельний Кодекс України вже не містить вказаних положень.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати наступне.

Експансія «ландшафту» від фламандських художників (16 – початку 17 сторіччя) до об'єкту правового регулювання за екологічним і земельним законодавством України (початок 21 ст.) дозволила нормативно закріпити ландшафти лише як самостійні об'єкти правового регулювання.

Європейське ландшафтне законодавство лише частково містить правовий механізм застосування ландшафтного підходу до регулювання земельних відносин, оскільки передбачає збереження ландшафтів в рамках формування екологічної мережі. Оскільки всі основні акти екологічного та земельного законодавства України було прийнято раніше, ніж країна ратифікувала Європейську ландшафтну конвенцію (01.07.2006 р.), вони не могли враховувати вимоги цієї конвенції, що у даний час потребує виправлення.

Саме цьому має послугувати розробка Закону «Про ландшафти» [20], в якому були б відображені правові вимоги до сільськогосподарської, містобудівної, господарської і іншої діяльності на них з урахуванням стану ландшафтів. Норми якого повинні включати: 1) законодавче визначення і класифікацію ландшафтів, що охороняються; 2) права і обов'язки суб'єктів права по збереженню, відновленню і поліпшенню ландшафтів і дотриманням вимог охорони; 3) правові форми використан-

ня та охорони ландшафтів; 4) юридичну відповідальність за порушення режиму ландшафтів. Правовим підґрунтям для розроблення законопроекту мають виступити закони «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», «Про екологічну мережу України», «Про охорону культурної спадщини», «Про ратифікацію Європейської ландшафтної конвенції», нова концепція Земельного кодексу, Водний, Лісовий кодекси України, інші акти законодавства України, а також відповідні міжнародні договори, стороною яких є Україна.

Список літератури

1. Гродзинський М. Д. Наукометрія буття ландшафту / М. Д. Гродзинський // Фізична географія та геоморфологія. – 2001. – № 40. – С. 11-19.
2. Schreiber K.-F. The history of Landscape Ecology in Europe / K.-F. Schreiber // *Changing Landscapes: An Ecological Perspective* / I. S. Zonneveld, R. T. T. Forman (eds.). – New York, Berlin, Heidelberg, e.a. : Springer-Verlag, 1990. – P. 21-33.
3. Jackson J. B. The vernacular landscape // *Landscape Meanings and Values* / J. B. Jackson / E. C. Penning-Roswell, D. Lowenthal (eds.). – London, Boston, Sydney: Allen and Unwin, 1986. – P. 65-81.
4. Olwig K. R. Sexual Cosmology: Nation and Landscape at the Conceptual Interstices of Nature and Culture; or, What does Landscape Really Mean? / K. R. Olwig // *Landscape: Politics and Perspectives* / B.Dender (ed.). – Providence/Oxford: Berg, 1993. – P. 307-343.
5. Appleton J. The Experience of Landscape / J. Appleton. – London: John Wiley & Sons, 1975. – 293 p.
6. Фролова М. Ю. Восприятие ландшафтов и пейзажная политика во Франции / М. Ю. Фролова // *Вестн. Моск. ун-та. Сер. геогр.* – 1997. – № 2. – С. 30-33.
7. Norton W. Exploration in the Understanding of Landscape: A Cultural Geography / W. Norton. – New York: Greenwood Press, 1989. – 201 p.
8. Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України: Постанова Кабінету Міністрів України № 439 від 12 травня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=439-97-%EF>.
9. Конвенція ООН про охорону біологічного різноманіття від 1992 року // *Офіційний вісник України.* – 2007. – № 22. – Ст. 932.
10. Про об'єднання проектів Закону України про Програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки і про Національну програму збереження біологічного різноманіття на 2000-2015 роки : Постанова Верховної Ради України від 14.12.1999 № 1289-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1289-14>.
11. Інформація про виконання завдання «Впровадження загальних заходів з метою збереження та сталого використання біорізноманіття в природних умовах (in-situ) та поза ними (ex-situ) (Законодавча і нормативна база)» Проект здійснювався на замовлення Міністерства екології та природних ресурсів України згідно договору (угоди) з Благодійною організацією Інтерекосцентр в рамках гранту Глобальної Екологічної Фундації, наданого через Міжнародний Банк Реконструкції та Розвитку для проекту «Другий етап підтримки спроможності щодо біорозмаїття» № GEF-PPG TF 028968.
12. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Стратегія Ради Європи (Софія, 23-25 жовтня 1995 р.) // Текст розміщено на офіційному сайті Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_711.
13. Офіційний вісник України. – 2000. – № 43. – Ст.1817.
14. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 502.
15. Офіційний вісник України. – 2006. – № 37. – Ст. 2566.
16. За даними офіційного веб-сайту Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Landscape/default_en.asp.

17. Положення за станом на: 12.10.2010 р. за даними офіційного веб-сайту Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=176&CM=8&DF=&CL=ENG>.
18. Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 547.
19. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 25. – Ст. 354.
20. Проект Закону України «Про ландшафти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://gska2.rada.gov.ua:7777/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=36258.
21. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції проекту Земельного кодексу України у новій редакції» підготовлений на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 1230-р «Деякі питання удосконалення та забезпечення виконання законодавства у сфері земельних відносин» // Офіційний сайт Державного комітету України із земельним ресурсів (заявлена дата 3.11.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://dkzr.gov.ua/terra/control/uk/publish/article?art_id=114973&cat_id=38306.

Елькін С. В. Категорія «ландшафт» в земельному і екологічному законодавстві України і других держав / С. В. Елькін // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2010. – Т. 23 (62). № 2. 2010. – С. 161-168.

В статті розглянуті питання становлення і визначення категорії «ландшафт» в земельному і екологічному законодавстві України і других держав в контексті порівняльно-правового аналізу.

Ключевые слова: земля, земельний ділянка, ландшафт.

Elkin S. The Landscape category is in the land and ecological law of Ukraine and other countries / S. Elkin // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2010. – Vol. 23 (62). № 2. 2010. – P. 161-168.

In the article, the questions of definition and development of the «Landscape category» of Land and Ecological Law of Ukraine and other countries in the context of comparative legal analysis are considered.

Keywords: land, lot land, landscape.

Поступила в редакцію 15.12.2010 г.